

MÜLKİ HÜQUQ

KREDIT ÖHDƏLİKLƏRİNİN İCRASININ TƏMİNATI SİSTEMİNDƏ ƏŞYA VƏ ÖHDƏLİK XARAKTERLİ ÜSULLARIN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

RÜFƏT GÖYÜŞOV*

Xülasə

Məqalədə kredit öhdəliklərinin icrasının təmin edilməsi sisteminin iki fundamental qolu — əşya xarakterli (real) və öhdəlik xarakterli (şəxsi) təminat üsulları — müqayisəli-hüquqi müstəvidə kompleks şəkildə tədqiq edilir. Tədqiqatın aktuallığı ondan irəli gəlir ki, müasir bank-kredit münasibətlərində kreditorun risklərinin azaldılması, borclunun öhdəliklərinin real icrasının təmin edilməsi və mülki dövriyyənin sabitliyinin qorunması üçün təminat institutlarının düzgün hüquqi konstruksiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan ipoteka, girov, zəminlik və bank qərantıyası institutlarının hüquqi mahiyyəti, onların iqtisadi funksiyası, tətbiq sahələri və bir-biri ilə qarşılıqlı münasibəti ayrıca elmi və praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Məqalədə aksesoriyyət prinsipi, kreditorun üstün hüququ, tutmanın yönəldilməsi ardıcılığı, subsidiarlıq, təminatların kolliziyası və birgə tətbiq mexanizmləri Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi, Avropa hüquq sistemləri, xüsusilə Almaniya və İngiltərə hüququ, Türkiyə hüququ, eləcə də post-sovet hüquq məkanına daxil olan Rusiya, Gürcüstan və Qazaxıstan qanunvericiliyi ilə müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Əşya xarakterli təminatlarda kreditorun hüququnun konkret əmlaka yönəlməsi, ipoteka və girovun üstünlük və təqib funksiyası, öhdəlik xarakterli təminatlarda isə zəminin və qərantın şəxsi əmlak məsuliyyəti əsasında əlavə ödəmə mənbəyi yaratması xüsusi olaraq araşdırılır. Bununla yanaşı, zəminliyin aksesori xarakteri ilə bank qərantıyasının müstəqil və abstrakt mahiyyəti arasındakı prinsipial fərqlər də tədqiqatın əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Tədqiqat göstərir ki, mövcud qanunvericilikdə eyni kredit öhdəliyi üzrə həm əşya, həm də öhdəlik təminatının birgə tətbiqi hallarında tutmanın hansı ardıcılıqla yönəldilməsi, zəminin məsuliyyətinin hansı həddə subsidiar xarakter daşmalı olması, kreditorun seçim hüququnun sərhədləri və təminatlar arasında mümkün kolliziyaların həlli mexanizmi normativ cəhətdən kifayət qədər aydın tənzimlənməmişdir. Bu qeyri-müəyyənlik bank təcrübəsində kreditorun mövqeyini gücləndirsə də, zəminin və borclunun hüquqlarının müdafiəsi baxımından risklər yaradır. Məqalədə həmin boşluqların aradan qaldırılması məqsədilə Mülki Məcəlləyə tutmanın ardıcılığı, həddindən artıq təminat, məhkəmədənəkar icra

* Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / “De Fendo” Vəkil Bürosu / Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü / email: rufat.goyushov@gmail.com

mexanizmlərinin şəffaflığı və bank qarantiyası üzrə beynəlxalq standartlara uyğun müddəaların daxil edilməsi təklif olunur. Nəticə etibarilə, məqalədə kredit təminatı sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsinin həm investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, həm də kreditor-borclu münasibətlərində hüquqi balansın təmin edilməsi baxımından zəruri olduğu əsaslandırılır.

Açar sözlər: kredit öhdəliyi, əşya təminatı, ipoteka, girov, zəminlik, bank qarantiyası, aksesoriyyət, subsidiarlıq, kolliziya, hüquqi tənzimləmə.

I. Giriş

Müasir mülki dövriyyənin dinamikası və bank sektorunun iqtisadiyyatdakı hərəkətverici rolu kredit öhdəliklərinin icrasının effektiv mexanizmlərlə qorunmasını zəruri edir. Kredit müqaviləsi mahiyyəti etibarilə risk elementini özündə daşıyan bir əqd olduğu üçün, kreditorun (bankın) bu riski sığortalamaq istəyi mülki hüquqda təminat institutunun inkişafına güclü təkan vermişdir.

Milli hüquq ədəbiyyatında kredit və bank kreditləşməsi münasibətləri kredit təşkilatının qaytarılma, müddətililik və ödənişlilik şərtləri əsasında pul vəsaitini borcalana təqdim etməsi nəticəsində yaranan mülki-hüquqi öhdəlik münasibəti kimi xarakterizə edilmiş, bankın kreditor kimi üzləşdiyi risklərin hüquqi təminat mexanizmləri vasitəsilə azaldılmasının zəruriliyi ayrıca vurğulanmışdır [13, s. 80–91].

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 12-ci Fəslinin 269-323-cü və 24-cü Fəslinin 470-490-cı maddələri [6, maddə 269–323, 470–490] kredit öhdəliklərinin təminatına dair fundamental hüquqi çərçivəni müəyyən edir. Lakin bank sektorunun sürətlə inkişafı, maliyyə texnologiyalarının genişlənməsi və qloballaşma prosesi bu hüquqi bazanın daim yenilənməsini tələb edir. Məcəllədə nəzərdə tutulan klassik təminat üsulları — ipoteka, girov, zəminlik və bank qarantiyası — real iqtisadi münasibətlərdə bir-biri ilə mürəkkəb şəkildə əlaqələnir, bəzən isə kolliziyalara gətirib çıxarır.

1.1. Əşya və öhdəlik təminatlarının elmi-hüquqi diferensiasiyası. Hüquq elmindəki fundamental bölgüyə əsasən, kredit öhdəliklərinin təmin edilməsi yolları iki böyük qrupa ayrılır: əşya xarakterli (real) və öhdəlik xarakterli (şəxsi) təminatlar [25, s. 112-134; 11, s. 35-40]. Bu bölgü sadəcə akademik təsnifat xarakteri daşımır; o, eyni zamanda kreditorun müdafiə mexanizminin hüquqi təbiətini, onun digər subyektlərə münasibətdə olan mövqeyini və icra prosesindəki imtiyazlarını müəyyən edir.

Əşya xarakterli təminatlarda (ipoteka, girov) kreditorun hüququ konkret bir maddi nemət üzərində cəmləşir. Borc icra edilmədikdə kreditor həmin əşyaya tutma yönəltməklə digər kreditorlardan üstün qaydada öz tələbini təmin edir (ius in re). Öhdəlik xarakterli təminatlarda (zəminlik, qarantiya) isə kreditorun tələbi konkret əşyaya deyil, üçüncü şəxsin — zəminin və ya qarantın — əmlak məsuliyyətinə yönəlir. Burada "şəxsi etibar" və öhdəlik hüququnun subyektlərarası münasibəti ön plana çıxır (ius ad rem).

Görkəmli rus alimi E.A. Suxanov vurğulayır ki, real təminatların effektivliyi “əşyaya bağlılıq” prinsipindən qaynaqlanır: bu prinsip kreditörün borclunun şəxsi ödəmə qabiliyyətinin itirilməsi riskindən qoruyur, çünki kreditörün hüququ borclunun maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq qüvvədə qalır [25, s. 112-134]. B.M. Qonqalonun təminat üsullarına dair xüsusi tədqiqatı isə bu bölgünü daha funksional müstəviyə keçirir: müəllif təminat üsullarını yalnız əşya hüququ və ya öhdəlik hüququ çərçivəsində deyil, borclunu icraya stimullaşdıran və kreditörün əmlak marağını qoruyan xüsusi hüquqi mexanizmlər sistemi kimi izah edir [11, s. 35-40]. Bu yanaşma məqalənin əsas tezisini gücləndirir, çünki kredit təminatının səmərəliliyi təkcə təminatın hansı hüquqi formaya aid olmasından deyil, həmin təminatın kreditör, borclu və üçüncü şəxs arasında riskləri necə bölüşdürməsindən asılıdır.

1.2. Müqayisəli-hüquqi kontekst: Almaniya hüququnda Alman Mülki Məcəlləsi (BGB) kredit təminatı mexanizmlərinin əsasını aksesörluq (asılılıq) prinsipi təşkil edir: təminat öhdəliyi əsas borcun mövcudluğundan ayrılmazdır. Bununla yanaşı, alman hüququnda "torpaq borcu" (Grundschuld) kimi qeyri-aksesör təminat forması da geniş tətbiq olunaraq kreditə əsas borcdan müstəqil hüquq verir. Baur/Stürner-in klassik əsərində qeyd olunur ki, bu iki modelin birgə mövcudluğu alman kredit hüququnu çevik edir [1, s. 410-435].

İngiltərədə Common Law sistemi daha pragmatik yanaşmaya üstünlük verir. “Floating charge” (üzən/dəyişkən girov) institutu şirkətlərin bütün aktivlərinə şamil olunur. Re Brightlife Ltd [1987] işinə baxarkən Hoffmann J. vurğulayırdı ki, bu təminat növü kommersiya bankçılığının əsas sütunudur, çünki borcluya əmlakdan gündəlik fəaliyyətdə istifadə etməyə imkan verir, lakin öhdəlik pozulduqda “kristallaşaraq” konkret əşya təminatına çevrilir. Goode və Gullifer də ingilis hüququnda fixed charge və floating charge arasındakı fərqi əsasən kreditörün nəzarət dərəcəsi, təminatın predmetinin dövrüyyədə qalması və prioritet məsələləri ilə müəyyən edildiyini göstərir [21; 12, chs. 4–5]. Bu yanaşma Azərbaycan hüququ üçün ona görə əhəmiyyətlidir ki, daşınar aktivlər üzərində qeyri-sahiblik təminatının effektivliyi yalnız reyestrlə deyil, həm də kreditörün prioritet hüququnun icra mərhələsində necə qorunması ilə bağlıdır.

Türkiyə Mülki (Mədeni) Qanunu (TMK) İsveçrə modelinə əsaslanmaqla, daşınmaz əmlak rehini üzərində ciddi qeydiyyat sisteminə malikdir [26, maddə 850–938]. Oğuzman/Seliçi qeyd edir ki, Türkiyə sistemindəki “sabit dərəcə” (sabit derece) sistemi ipoteka dərəcələri arasında boşluq yarandıqda növbəti kreditörün avtomatik ön plana keçməsinin qarşısını alır ki, bu da Azərbaycan qanunvericiliyi üçün maraqlı islahat modeli ola bilər [20, s. 762–798].

Post-sovet məkanında müxtəlif yollar seçilmişdir: Gürcüstan mülki qanunvericiliyini liberallaşdıraraq məhkəmədənəkar tutma mexanizmlərini genişləndirmiş, Rusiya 2014-cü il islahatları ilə “müstəqil qarantıya” institutunu yalnız banklar üçün deyil, daha geniş subyekt dairəsi üçün hüquq sisteminə daxil etmişdir [28, s. 87–102]. Qazaxıstan modeli isə xüsusi müqayisəli əhəmiyyət

daşıyır. Qazaxıstan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin Ümumi hissəsində girov münasibətləri 299-327-ci maddələrdə, tutmanın yönəldilməsi qaydaları 317-318-ci maddələrdə, qarantıya və zəminlik isə 329-336-cı maddələrdə tənzimlənilir [7, maddə 299–327, 317–318, 329–336; 23, maddə 299–336]. Qazaxıstan hüququnda qarantıya və zəminliyin eyni normativ blokda, əsas öhdəliyin taleyi ilə sıx əlaqəli institutlar kimi tənzimlənməsi Azərbaycan və Almaniya hüququndakı aksesori zəminlik/müstəqil bank qarantıyası ayrımından fərqli model yaradır. Bu müqayisə göstərir ki, Azərbaycan hüququnda bank qarantıyasının müstəqil və abstrakt mahiyyəti daha dəqiq qorunmalı, zəminlik üzrə isə aksesoriyyət və mümkün subsidiarlıq mexanizmləri ayrıca normativ aydınlığa qovuşdurulmalıdır.

1.3. Azərbaycan qanunvericiliyindəki problemin aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (MM) 269-323 və 470-490-cı maddələrində əşya və öhdəlik təminat üsullarının klassik bölgüsünü qəbul etmişdir. Lakin praktikada eyni kredit üzrə həm ipoteka, həm də zəminlik verildikdə, tutmanın hansı ardıcılıqla yönəldilməsi məsələsi normativ cəhətdən tam aydınlaşdırılmamışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin müvafiq qərarlarında ipoteka, zəminlik, əsas öhdəliyin dəyişdirilməsi və təminat verən şəxslərin razılığı ilə bağlı məsələlər ayrıca təhlil edilmişdir. Bu qərarlar göstərir ki, təminat institutlarının tətbiqi zamanı yalnız kreditörün marağı deyil, həm də zəminin və ipoteka qoyanın iradəsi, təminatın həcmi və əsas öhdəliyin şərtləri nəzərə alınmalıdır [8; 9; 10]. Bu normativ və praktiki qeyri-müəyyənliklər bank münasibətlərində hüquqi riskləri artırır və təminat sisteminin daha dəqiq tənzimlənməsini zəruri edir.

Məqalənin əsas elmi problemi məhz bu iki sistemin hansı hallarda daha effektiv olması, onların bir-biri ilə kolliziyası, subsidiarlıq prinsipinin tətbiqi ardıcılığı və müasir qanunvericilikdəki boşluqların aradan qaldırılması istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir.

II. Əşya xarakterli təminat üsullarının tətbiqi və hüquqi xüsusiyyətləri

Əşya xarakterli (real) təminatlar kredit risklərinin minimuma endirilməsinin ən etibarlı alətləri hesab olunur. Bu üsulun fundamental özəlliyi ondan ibarətdir ki, kreditörün hüququ borclunun şəxsiyyətinə deyil, birbaşa konkret maddi nemətə bağlanır. Hüquq ədəbiyyatında bu prinsip "təqib hüququ" (droit de suite) kimi xarakterizə olunur: əşya kimin mülkiyyətinə keçirsə keçsin, üzərindəki təminat yükü (yüklülük) onu izləyir [25, s. 112–134].

2.1. İpoteka və girov: Aksesoriyyət prinsipi və kreditörün üstünlüyü. "İpoteka haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, daşınmaz əmlak üzərindəki ipoteka hüququ yalnız dövlət qeydiyyatına alınmaqla yaranır [18]. Notarial təsdiq + dövlət qeydiyyatı formulunun tətbiqi hüquqi müəyyənliyin, şəffaflığın və reyestrin aşkarlığının təmin edilməsinin əsas mexanizmidir.

Həm ipoteka, həm də girov üzrə aksessorluq prinsipi fundamental əhəmiyyət daşıyır: təminat öhdəliyi əsas öhdəlikdən — kredit müqaviləsindən — ayrılmaz şəkildə asılıdır. Əsas öhdəlik xitam verildikdə, təminat hüququ da avtomatik olaraq qüvvədən düşür. Bu prinsip kreditörün həddindən artıq imtiyazlı mövqe tutmasının qarşısını alır, eyni zamanda borclunu əsassız təminat yüklülüyündən qoruyur.

Alman hüquqşünasları Baur və Stürner qeyd edir ki, müasir bank praktikasında tətbiq olunan "çərçivə ipotekası" (Rahmenhypothek) modeli aksessorluq prinsipinin müəyyən dərəcədə liberallaşdırılmasına imkan verir: bir neçə borc öhdəliyi vahid ipoteka ilə təmin edilir. Bu model kredit dövrüyyəsinə sürətləndirir, lakin borclunun hüquqlarının qorunması baxımından normativ tənzimləmə tələb edir [1, s. 410–435].

Azərbaycan doktrinasında aksessorluq prinsipi borclunun həddindən artıq yüklənməsinin qarşısını alan "hüquqi süzgəc" funksiyasını yerinə yetirir: borcun real məbləğindən artıq əmlak üzərində təminat saxlanıla bilməz.

MM-in 269-cu maddəsinin ruhuna uyğun olaraq, ipoteka saxlayan kreditör borclu tərəfindən öhdəlik icra edilmədikdə, həmin əşyanın dəyərindən öz tələbinin ödənilməsinə digər kreditörlərə nisbətən üstün qaydada tələb edə bilər. Bu, müflisləşmə proseslərində kreditörün vəsaitlərini geri götürmək üçün ən güclü hüquqi zamanətdir.

2.2. Daşınar və daşınmaz əmlakın hüquqi rejimi. Azərbaycan qanunvericiliyində daşınar əmlak üzrə girov münasibətlərinin tənzimlənməsində əhəmiyyətli irəliləyiş "Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında" Qanunun qəbulu ilə baş vermişdir [19]. Bu qanunla avadanlıqlar, kənd təsərrüfatı məhsulları, dövrüyyədə olan mallar kimi əmlaklar üzərindəki girov vahid reyestrə qeydiyyatla alınır.

Daşınar əmlak girovu iki sub-modeldə həyata keçirilir: birincisi, əşyanın fiziki olaraq kreditörə verildiyi maddi girov (possessory pledge); ikincisi, əşyanın borcluda qaldığı, lakin girov hüququnun reyestrə qeydiyyatla alındığı qeydiyyatlı girov (non-possessory pledge). İkinci model xüsusilə biznes kreditləşməsində mühüm rol oynayır, çünki borclu istehsal prosesini dayandırmadan istifadəyə cari aktivlərini (xammal, hazır məhsul) girov kimi verə bilər.

Bu, İngilis hüququndakı "floating charge" elementlərinin milli hüquqa inteqrasiyası baxımından əhəmiyyətli addımdır. Re Brightlife Ltd [1987] işinə istinadən qeyd etmək lazımdır ki, bu mexanizmin effektiv işləməsi üçün "kristallaşma" (crystallisation) şərtlərinin normativ cəhətdən dəqiq müəyyən edilməsi vacibdir [21]. Müqayisəli aspektdən Brinkmann M. vurğulayır ki, daşınar əmlak üzərindəki qeyri-sahiblik girovu mexanizminin effektivliyi üçün üç vacib şərt mövcuddur: reyestrin tam əhatəliliyi, kredit prioritetinin aydın müəyyən edilməsi və realizasiya prosesinin şəffaflığı [3, s. 232–267]. Eva-Maria Kieningerin redaktəsi ilə aparılmış Avropa müqayisəli tədqiqatı da göstərir ki, daşınar əmlak üzərində təminat hüquqlarında əsas problem təkcə təminatın

yarınması deyil, həm də həmin hüququn üçüncü şəxslərə qarşı açıqlığı, prioritet sırası və aktivin sərhədlərarası hərəkəti zamanı hüquqi davamlılığının qorunmasıdır [15, s. 6–37]. Azərbaycan qanunvericiliyi bu sahədə müəyyən irəliləyişlər etmiş olsa da, reyestrin praktiki işləkliyi, prioritet qaydalarının aydınlığı və realizasiya prosedurlarının şəffaflığı baxımından əlavə normativ və institusional gücləndirməyə ehtiyac qalır.

2.3. Sərəncam hüququnun məhdudlaşdırılması və "tutma" problemləri. Əşya təminatının ən kəskin tərəfi mülkiyyətçinin (borclunun) öz əmlakı üzərindəki sərəncam hüququnun məhdudlaşdırılmasıdır. MM-in 284.2-ci maddəsinə görə, borclu girov qoyulmuş əşyanı kreditörün yazılı razılığı olmadan özgəninkiləşdirə bilməz.

Praktikada ən böyük çətinliklər məhz ödənişin əşyaya yönəldilməsi mərhələsində yaranır. Azərbaycan qanunvericiliyi həm məhkəmə qaydasında, həm də məhkəmədənəknar tutma mexanizmlərini tanıyır. Lakin məhkəmədənəknar icra zamanı qiymətləndirmənin qeyri-obyektivliyi, hərracın şəffaf olmayan şəkildə təşkili, borclunun yeganə yaşayış sahəsinə ipotekanın yönəldilməsi kimi məsələlər tez-tez mübahisə predmetinə çevrilir.

Alman hüququnda əşyanın dəyəri borc məbləğindən çox olduqda yarana biləcək "həddindən artıq təminat" (Übersicherung) problemi Azərbaycanda da aktuallaşmaqdadır [4, §§ 1147, 1192]. Baur/Stürner hesab edir ki, bu hallarda borclu vicdanlılıq (Treu und Glauben) prinsipinə istinad edərək artıq təminatın azaldılmasını tələb edə bilər. Azərbaycanda isə bu problem normativ cəhətdən tam tənzimlənməmişdir [1, s. 410–435].

Ümumiyyətlə bank sektorunda məhkəmədənəknar icra prosedurlarının şəffaflığının artırılması kredit bazarının inkişafı üçün mühüm amil hesab etmək olar. Bu baxımdan Gürcüstan təcrübəsi — ipotekanın məhkəmədənəknar icrasının sadələşdirilməsi — müəyyən dərəcədə öyrənilməli bir model kimi diqqəti cəlb edir, hərçənd borclunun hüquqlarının qorunması da diqqət mərkəzindən çıxarılmamalıdır.

III. Öhdəlik xarakterli təminat üsulları:

zəminlik və bank qərantiyası

Öhdəlik xarakterli təminatların fundamental özəlliyi ondan ibarətdir ki, kreditörün müdafiəsi konkret əşyaya deyil, üçüncü şəxsin — zəminin və ya qərantın — əmlak məsuliyyətinə əsaslanır. Bu sistemdə "şəxsi etibar" ön plana çıxır: kreditör borcludan əlavə başqa bir şəxsin maliyyə gücünə və öhdəlik yerinə yetirmə qabiliyyətinə güvənir.

3.1. Zəminlik müqaviləsinin hüquqi mahiyyəti və aksesor xarakteri. MM-in 470.1-ci maddəsinə görə, zəminlik müqaviləsi ilə üçüncü şəxs (zəmin) kreditör qarşısında borclu tərəfindən öhdəliyin icra ediləcəyinə zəmanət verir. Zəminliyin ən mühüm hüquqi xüsusiyyəti onun aksesor (asılı) mahiyyətidir: zəminlik öhdəliyi əsas borcla ayrılmazdır, əsas borcun xitamı zəminin məsuliyyətini də sona çatdırır.

Zəminliyin aksesör məhiyyəti zəmini borcludan tam asılı hala gətirir: borcun həcmi, şərtləri və müddəti zəminin razılığı alınmadan dəyişdirilə bilməz. Bu, zəmini həddindən artıq öhdəliklər altında qalmaqdan qoruyan, hüquqi balansını təmin edən fundamental prinsipdir.

Alman mülki hüququnda [4, §§ 765-778] zəminlik haqqında Staudingerin şərhli aksesörəlik prinsipinin məzmununu belə ifadə edir: zəmin ancaq o məbləği ödəməyə borcludur ki, borclu da həmin məbləği ödəməyə borcludur. Zəminə qarşı etibarsız sayılan müdafiə vasitəsi borclunun da öz kreditörünə qarşı irəli sürdüyü müdafiə vasitəsidir. [22, s. 45–89].

3.2. Zəminin məsuliyyət hədləri: Solidar və subsidiar zəminlik. Zəminliyin növ baxımından iki əsas modeli mövcuddur: solidar zəminlik (tam həcmdə birgə məsuliyyət) və subsidiar zəminlik (əvvəlcə borcludan tutulmalı, ancaq o ödəyə bilmədikdə zəmindən tələb edilir). Azərbaycan qanunvericiliyinə görə müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmasa, zəmin borclu ilə solidar məsuliyyət daşıyır.

Bydliniski F. klassik əsərindən belə nəticə çıxarmaq olar ki, subsidiar zəminlik — zəminin *beneficium excussionis* (əvvəlcə borclunun əmlakına müraciət edilməli) hüququ — borclunun əmlakı var olan halda zəmini faktiki olaraq yükədən azad edir [5, s. 34–58]. Azərbaycan hüquq praktikasında bu imtiyazın tətbiq edilib-edilmədiyinə dair müqavilə şərtlərinin aydın müəyyən edilməsi həm bank, həm də zəmin üçün həlledici əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan qanunvericiliyində solidar zəminliyin standart model kimi qəbul edilməsi bankları qorusa da, zəminin hüquqlarının müdafiəsi baxımından daha incəlikli normativ tənzimləməyə ehtiyac var.

3.3. Bank qərantıyası: Müstəqil təminat üsulu kimi hüquqi analiz. Bank qərantıyası Azərbaycan Mülki Məcəlləsinin 478-490-cı maddələrində tənzimlənilir və zəminlikdən fundamental olaraq fərqlənir: o, müstəqil xarakter daşıyır, yəni əsas borcun mövcudluğundan, qüvvəsindən və ya icrasından asılı olmayaraq öz müstəqil hüquqi qüvvəsini saxlayır [6, maddə 478–490].

Beynəlxalq ticarət praktikasında bank qərantıyasının tənzimlənməsinin əsas mənbəyi ICC-nin Tələb üzrə Qərantıyalara Dair Vahid Qaydaları (URDG 758) hesab edilir [14, maddə 5]. URDG 758-in 5-ci maddəsinə görə, qərant bənfisiarın ilk tələbi əsasında ödəməyə borcludur; o, əsas müqavilə üzrə mübahisələri ödənişə qarşı etiraz kimi irəli sürə bilməz.

Bertrams R.I.V.F. məşhur "Bank Guarantees in International Trade" əsərində bank qərantıyasının ilk növbədə ödəmə ("pay first, argue later") prinsipinə əsaslanmasının beynəlxalq ticarətin dövriyyəsinə sürətləndirdiyini vurğulayır [2, s. 112–145]. Lakin bu müstəqillik prinsipi biznesdə sui-istifadə hallarına da yol açə bilər: bənfisiar əsas müqavilə pozulması olmadan da qərantıyadan ödəniş tələb edə bilər.

Ümumiyyətlə qərantın müstəqilliyi ilə bənfisiarın vicdansız tələblərindən müdafiə arasındakı balansın hüquqi cəhətdən düzgün qurulması əsas problemdir. Bu baxımdan URDG 758-in 19-cu maddəsindəki "açıq-aşkar fərqləndiricilik"

(manifest fraud) istisnasının Azərbaycan hüququnda da açıq şəkildə tənzimlənməsi tövsiyə olunur.

3.4. Zaminin və qarantın hüquqi statusunun müqayisəli analizi. Zəminlik və bank qarantıyası arasındakı əsas fərqlər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər. Aksessorluq baxımından: zəminlik tam aksessordur (əsas borcla birbaşa bağlıdır), qarantiya isə müstəqildir (əsas borcdan asılı deyil). Müdafiə baxımından: zəmin borclunun müdafiə vasitələrini irəli sürə bilər, qarant isə bunu edə bilməz. Tətbiq sahəsi baxımından: zəminlik daxili ticarət üçün tipikdir, qarantiya beynəlxalq ticarət, tender prosedurları və iri layihə maliyyələşməsi üçün üstünlük təşkil edir.

Avropa Müqavilə (Contract) Hüquq Prinsipləri (PECL) zəminlik haqqında 10:101-10:111-ci maddələri şərh edərkən vurğulayır ki, zəmin ilk növbədə borcluya təbə olan tərəfdir; lakin zəminə tələb yönəldilərkən hüquqi prosedurların, o cümlədən bildiriş və müddət tələblərinin gözlənilməsi vacibdir [16, maddə 10:101–10:111]. Qazaxıstan Mülki Məcəlləsində isə qarantiya və zəminlik eyni paraqraf daxilində tənzimlənilir və 336-cı maddədə onların əsas öhdəliyin xitamı ilə xitam olunması qaydası müəyyən edilir [7, maddə 336]. Süleymanov və Osipovun girov hüququna dair tədqiqatı da Qazaxıstan hüququnda təminat institutlarının əsas funksiyasını kreditörün tələbini əlavə hüquqi və əmlak mexanizmləri ilə gücləndirməkdə görür [24, s. 20–56, 121–160]. Bu model Azərbaycan hüququ ilə müqayisədə maraqlı fərq yaradır: Azərbaycan hüququ bank qarantıyasını daha müstəqil təminat kimi qəbul etdiyi halda, Qazaxıstan hüququnda qarantiya və zəminlik əsas öhdəliklə daha yaxın əlaqədə görünür. Deməli, Azərbaycan qanunvericiliyində bu iki institutun hüquqi sərhədlərinin daha dəqiq ifadə edilməsi praktik müqavilə dizaynı üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

IV. Əşya və öhdəlik təminatlarının kolliziyası və birgə tətbiqi problemləri

Kredit münasibətlərinin mürəkkəbləşməsi ilə yanaşı, bank praktikasında eyni kredit öhdəliyi üçün həm əşya (ipoteka, girov), həm də şəxsi (zəminlik, qarantiya) təminatın birgə tətbiqi getdikcə geniş yayılmışdır. Bu hal bir tərəfdən kreditörün mövqeyini gücləndirir, digər tərəfdən isə tutmanın ardıcılığı, subsidiarlıq prinsipi və müxtəlif kreditörlər arasında prioritet kimi məsələlər üzrə normativ boşluqlar yaradır.

4.1. Birgə təminatın hüquqi əsasları. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin müvafiq maddələri (MM 390) eyni öhdəlik üçün bir neçə təminatın eyni anda mövcud ola biləcəyini açıq şəkildə istisna etmir. Lakin bu birgə mövcudluğun hansı hüquqi ardıcılıqla icra olunması, yəni kreditörün əvvəlcə hansı təminat növünə müraciət etməli olması qanunda dəqiq müəyyən edilməmişdir.

Müqayisəli aspektdən UNCITRAL-ın Təminatlı Əməliyyatlara dair Qanunvericilik Bələdçisi bu məsələdə aydın mövqe ortaya qoyur: "müxtəlif növ təminatlar birgə mövcud olduqda, hansı üsulun prioritet sayıldığı qanunda açıq müəyyən edilməlidir" [27, s. 1–322].

4.2. Tutmanın yönəldilməsi ardıcılığı: seçim azadlığı və subsidiarlıq arasında balans. Eyni kredit öhdəliyi üzrə həm əşya, həm də şəxsi təminat mövcud olduqda tutmanın hansı ardıcılıqla yönəldilməsi problemi iki yanaşma arasında həll edilir. Birinci yanaşma kreditörün seçim azadlığına əsaslanır: kreditör müqavilə azadlığı və təminat portfelinin səmərəli idarə edilməsi prinsiplərindən çıxış edərək, öhdəliyin icrası üçün onun maraqlarını daha operativ qoruyan təminat növünə müraciət edə bilər. Bu mövqe kommersiya dövryyəsinin sürətini, kredit riskinin azaldılmasını və təminatların paralel mövcudluğunun real iqtisadi mənasını qorumağa xidmət edir. Müqayisəli hüquqda da, xüsusilə ingilis hüququnda, təminat alətlərinin funksional dəyəri kreditörün hansı aktivə və ya hansı şəxsi təminata daha səmərəli çıxış əldə etməsi ilə ölçülür [12, chs. 4–5].

İkinci yanaşma isə subsidiarlıq prinsipinə əsaslanır. Bu mövqeyə görə, zəminlik öz hüquqi təbiətinə görə borclunun öhdəliyinə əlavə təminat kimi çıxış etdiyindən kreditör əvvəlcə əşya təminatına, yəni ipoteka və ya girov predmetinə tutma yönəlməli, yalnız həmin əmlakın dəyəri borcun tam ödənilməsi üçün kifayət etmədikdə zəminə müraciət etməlidir. Vitryanskiy haqlı olaraq göstərir ki, kreditörün sərbəst seçim hüququ zəminin hüquqi vəziyyətini əsassız şəkildə ağırlaşdırmamalıdır; əks halda, borclunun kifayət qədər əmlakı olduğu halda belə, zəmin borcun tam həcmi ödəməyə məcbur edilə bilər [28, s. 87–102]. Bu səbəbdən subsidiarlıq yanaşması kreditörün maraqlarını inkar etmir, sadəcə həmin maraqları zəminin müdafiəsi və proporsionallıq prinsipi ilə balanslaşdırır.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 432.3-cü maddəsində təsbit edilmiş “təminatı daha az olan öhdəliyin” prioritet qaydada ödənilməsi prinsipi kreditörün risklərini minimuma endirmək məqsədi daşsa da, əşya və şəxsi təminatların birgə tətbiqi zamanı bu norma mexaniki şəkildə tətbiq edilməməlidir. Çünki bu halda “az təminatlı öhdəliyin öncəliyi” məntiqi şəxsi təminatın, xüsusilə zəminliyin, əşya təminatından əvvəl realizə olunmasına hüquqi zəmin kimi yozula bilər. Halbuki zəminliyin aksessor mahiyyəti, zəminin borcluya münasibətdə əlavə məsuliyyət daşması və əsas öhdəliyin taleyindən asılılığı belə nəticəni məhdudlaşdırır. Bu baxımdan MM 432.3-cü maddənin tətbiqi zamanı təminatların yalnız miqdarı deyil, onların hüquqi təbiəti — əşya təminatı və ya şəxsi təminat olması — da nəzərə alınmalıdır.

Bu nəticə məhkəmə təcrübəsi ilə də uzlaşır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 31 may 2018-ci il tarixli qərarında kredit xətti, zəminlik və ipoteka münasibətlərində əsas öhdəliyin şərtlərinin, təminat verən şəxslərin razılığının və təminatın həcmi aydın müəyyən edilməsinin vacibliyi xüsusi vurğulanmışdır [10]. Bu yanaşma statistik müşahidə kimi deyil, normativ-hüquqi nəticə kimi ifadə edilməlidir: solidar zəminlik modeli kreditörün birbaşa zəmindən tələb irəli sürməsinə imkan versə də, eyni kredit üzrə ipoteka və ya girov kimi real təminat mövcud olduqda, zəminin məsuliyyətinin həcmi və tutmanın ardıcılığı proporsionallıq, vicdanlılıq və təminatların funksional təyinatı əsasında qiymətləndirilməlidir.

4.3. Məhkəmə təcrübəsindəki yanaşmalar. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin bir sıra qərarlarında eyni öhdəlik üzrə həm əşya, həm də şəxsi təminatın mövcud olduğu hallarda tutmanın ardıcılığına dair fərqli yanaşmalar müşahidə edilmişdir. Bu qərarların bir hissəsində kreditorun seçim azadlığı tanınmış, digər bir hissəsində isə tutma üçün əvvəlcə əşyaya müraciətin zəruriliyinə işarə edilmişdir.

Müflisləşmə halında əşya təminatının prioriteti — "Müflisləşmə və iflas haqqında" Qanunun müvafiq müddəalarına görə — yüksəkdir [17]. Lakin bu prioritetin birgə təminat sistemindəki digər tərəflərə (zəmin, qarant) münasibətdə də necə tətbiq olunduğu qanunda aydın şəkildə əksini tapmamışdır.

4.4. Kreditorun maraqlarının balanslaşdırılması. Kredit təminatı sistemi kreditor maraqlarının mütləq üstünlüyü üzərində deyil, tərəflərin hüquqlarının balansı üzərində qurulmalıdır. Bu baxımdan borcluya və zəminə məxsus hüquqi müdafiə mexanizmlərinin — bildiriş hüququ, müzakirə hüququ, proporsionallıq tələbi — qanunda aydın şəkildə müəyyən edilməsi vacibdir.

Beynəlxalq bank hüququnda inkişaf etmiş ölkələrin qanunvericiliyinin əsas tendensiyası həm kreditorun etibarlı müdafiəsini, həm də borclunun mənfəətsiz itkilərinin qarşısının alınmasını eyni anda təmin edən balanslaşdırılmış modellər yaratmaqdır.

V. Nəticə və qanunvericilik təklifləri

5.1. Tədqiqatın əsas nəticələri. Aparılan müqayisəli-hüquqi tədqiqat bir sıra fundamental nəticələr ortaya qoymuşdur. Birincisi, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin kredit təminatına dair normaları əşya və öhdəlik xarakterli təminat üsulları arasındakı klassik bölgünü qəbul etmiş, lakin onların birgə tətbiqi, kolliziya halları və subsidiar ardıcılıq məsələlərini kifayət qədər tənzimləməmişdir.

İkincisi, müqayisəli hüquq təcrübəsi göstərir ki, dünya hüquq sistemləri bu problemləri müxtəlif mexanizmlərlə həll edir: Almaniya hüququ aksessor və qeyri-aksessor təminatların yanaşı mövcudluğunu, İngiltərə hüququ fixed charge və floating charge kimi funksional təminat mexanizmlərini, Türkiyə hüququ daşınmaz əmlak rehini üzrə sabit dərəcə modelini, Qazaxıstan hüququ isə girov, qarantıya və zəminlik institutlarının əsas öhdəliklə əlaqəsini fərqli normativ konstruksiyada tənzimləyir. Bu müxtəliflik Azərbaycan hüququ üçün birbaşa köçürülməli model deyil, lakin təminatların birgə tətbiqi, tutmanın ardıcılığı və üçüncü şəxslərin müdafiəsi məsələlərində normativ aydınlığın vacibliyini göstərən müqayisəli materialdır.

Üçüncüsü, aksessorluq prinsipi (zəminlik) ilə müstəqillik prinsipi (bank qarantıyası) arasındakı fərq beynəlxalq ticarətdə kritik əhəmiyyət daşıyır. URDG 758 qaydalarına uyğunluğun qanunvericilik səviyyəsində açıq tanınması Azərbaycanın beynəlxalq ticarət hüququna integrasiyası baxımından vacibdir.

Dördüncüsü, "həddindən artıq təminat" (Übersicherung) problemi hüququmuzda normativ cavab tapmamışdır. Alman BGB-sinin bu sahədəki

müddəaları ilə tanışlıq vicdanlılıq (Treu und Glauben) prinsipinin kredit münasibətlərindəki tətbiq dairəsini genişləndirir.

Elmi yenilik və tətbiqi əhəmiyyət. Tədqiqatın elmi yeniliyi eyni kredit öhdəliyi üzrə əşya və öhdəlik xarakterli təminatların birgə tətbiqi zamanı tutmanın ardıcılığı, subsidiarlıq prinsipi və kolliziya həlli mexanizmlərinin vahid sistem kimi əsaslandırılmasından ibarətdir. Məqalədə ipoteka, girov, zəminlik və bank qərantiyası institutları müqayisəli hüquq prizmasından əlaqəli şəkildə təhlil edilmiş, Azərbaycan mülki qanunvericiliyində mövcud normativ boşluqlar konkret qanunvericilik təklifləri ilə tamamlanmışdır. İşin tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, irəli sürülən yanaşmalar bank-kredit müqavilələrinin hazırlanmasında, təminat sənədlərinin hüquqi dizaynında, məhkəmə və icra təcrübəsində kreditor-borclu-zəmin balansının daha ədalətli qurulmasına xidmət edə bilər.

5.2. Konkret qanunvericilik təklifləri. Tədqiqatın nəticələrinə əsaslanaraq Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin kredit öhdəliklərinin təminatına dair bölməsinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı qanunvericilik dəyişiklikləri tövsiyə olunur:

Birinci təklif: Eyni kredit öhdəliyi üzrə həm əşya (ipoteka, girov), həm də şəxsi (zəminlik) təminat mövcud olduğu hallarda tutmanın ardıcılığına dair yeni normanın Mülki Məcəlləyə əlavə edilməsi. Belə norma kreditorun seçim azadlığını tamamilə istisna etməməli, lakin onu zəminin müdafiəsi, proporsionallıq və subsidiarlıq prinsipləri ilə məhdudlaşdırmalıdır. Kreditorun əvvəlcə əşya təminatına müraciət etməsi ümumi qayda kimi müəyyən edilməli, yalnız əşya dəyərinin borcun tam ödənilməsi üçün kifayətsiz olduğu və ya əşya təminatının obyektiv səbəblərdən realizə edilə bilmədiyi hallarda zəmindən tələb irəli sürülməsinə yol verilməlidir.

İkinci təklif: Mülki Məcəlləyə "həddindən artıq təminat" (Übersicherung) institutunu tənzimləyən müddəanın daxil edilməsi. Borcun faktiki məbləğinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşdüyü hallarda borclunun girovun bir hissəsinin azaldılmasını tələb etmək hüququ qanunla müəyyən edilməlidir. Bu, borclunun həddindən artıq yüklənməsinin qarşısını alan proporsionallıq prinsipinin ifadəsidir.

Üçüncü təklif: Bank qərantiyasına dair normaların Beynəlxalq Ticarət Palatası (ICC) tərəfindən hazırlanıb və 1 iyul 2010-cu il tarixdən qüvvəyə minən URDG 758 (Uniform Rules for Demand Guarantees) standartlarına tam uyğunlaşdırılması [14]. Xüsusilə "açıq-aşkar fırıldaqçılıq" (manifest fraud) istisnasının qanunda açıq şəkildə müəyyən edilməsi kreditorun bank qərantiyası üzərindəki hüququnun vicdansız tərəf tərəfindən sui-istifadəsinin qarşısını alacaqdır.

Dördüncü təklif: Daşınar əmlak girovu üzrə reyestr sisteminin gücləndirilərək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması. UNCITRAL-ın Qanunvericilik Bələdçisinin tövsiyələrinə əsasən reyestrin tam əhatəli, əlçatan və elektron formatda aparılması təmin edilməlidir.

Beşinci təklif: Məhkəmədən kənar tutma prosedurlarında borclunun hüquqlarının gücləndirilməsi: müstəqil qiymətləndirmənin məcburi edilməsi,

hərrac prosesinin şəffaf ictimai platformalar vasitəsilə aparılması və borclunun etiraz hüquqlarının açıq müəyyən edilməsi.

5.3. Perspektiv tədqiqat sahələri. Məqalə çərçivəsindən kənarda qalan, lakin gələcək tədqiqatlar üçün zəruri hesab etdiyimiz bir sıra məsələlər mövcuddur: rəqəmsal aktivlər (kriptovalyuta, NFT) üzərindəki girov hüquqlarının tənzimlənməsi; ESG (ətraf mühit, sosial məsuliyyət, korporativ idarəetmə) meyarlarının kredit təminatı sisteminin qiymətləndirilməsindəki rolu; fintech şirkətlərinin kredit əməliyyatlarında ənənəvi təminat institutlarına alternativ mexanizmlər yaratması məsələləri.

Nəhayət, kredit öhdəliklərinin icrasının təminat sistemi mülki dövriyyənin dinamizmi ilə ayaqlaşmalıdır. Beynəlxalq standartlara uyğun normativ islahatlar, məhkəmə təcrübəsinin vahidləşdirilməsi və hüquqi şəffaflığın artırılması həm investisiya mühitinin cəlbediciliyini artıracaq, həm də kreditor-borclu münasibətlərindəki balansı hüquqi cəhətdən möhkəmləndirəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Baur, F., Stürner, R. Property Law. 18th ed. Munich: C.H. Beck, 2009, 976 pages. (in German / Sachenrecht).
2. Bertrams, R.I.V.F. Bank Guarantees in International Trade. 4th ed. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2013, 568 p.
3. Brinkmann, M. Credit Securities over Movable Assets and Claims. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011, 448 pages. (in German / Kreditsicherheiten an beweglichen Sachen und Forderungen).
4. German Civil Code (BGB). §§ 765–778 (suretyship), §§ 1113–1203 (mortgage), §§ 1204–1258 (pledge of movable property), §§ 1191–1198 (land charge). (in German / Bürgerliches Gesetzbuch).
5. Bydlinski, F. Suretyship and Guarantee in Modern Law. Vienna: Manz, 1991, 210 pages. (in German / Bürgschaft und Garantie im modernen Recht).
6. Civil Code of the Republic of Azerbaijan, 28 December 1999, No. 779-IQ, with amendments, arts. 269–323 and 470–490. (in Azerbaijani / Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi).
URL: <https://e-qanun.az/framework/46944> (last access: 15.05.2026)
7. Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), 27 December 1994, No. 268-XIII, arts. 299–327, 317–318, 329–336. (in Russian/Kazakh / Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть)).
URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (last access: 15.05.2026)
8. Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan. Plenum Decision on the Interpretation of Articles 470.1, 470.2 and 471 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, 04 September 2012. (in Azerbaijani /

- Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 470.1, 470.2 və 471-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı).
URL: <https://e-qanun.az/framework/24307> (last access: 15.05.2026)
9. Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan. Plenum Decision on the Interrelated Interpretation of Articles 472.1 and 1306 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, 04 June 2018. (in Azerbaijani / Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 472.1 və 1306-cı maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı).
URL: <https://e-qanun.az/framework/39349> (last access: 15.05.2026)
 10. Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan. Plenum Decision on the Interpretation of Articles 477.0.1, 470.2, 269.11 and 307.4 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, 31 May 2018. (in Azerbaijani / Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 477.0.1, 470.2, 269.11 və 307.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı).
URL: <https://e-qanun.az/framework/39370> (last access: 15.05.2026)
 11. Gongalo, B.M. The Doctrine of Security for Obligations: Issues of Theory and Practice. Moscow: Statut, 2002, 222 p. (in Russian / Учение об обеспечении обязательств: вопросы теории и практики).
 12. Goode, R.; Gullifer, L. Goode and Gullifer on Legal Problems of Credit and Security. 7th ed. London: Sweet & Maxwell, 2023.
 13. Goyushov, R.A. Legal Nature and Essence of Credit and Bank Lending. Baku University News. Social and Political Sciences Series, 2012, No. 3, p. 80–91. (in Azerbaijani / Kredit və bank kreditləşməsinin hüquqi təbiəti və mahiyyəti).
 14. ICC Uniform Rules for Demand Guarantees (URDG 758). Paris: International Chamber of Commerce, 2010.
 15. Kieninger, E.-M. (ed.). Security Rights in Movable Property in European Private Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 828 pages.
 16. Lando, O.; Beale, H. (eds.). Principles of European Contract Law (PECL). The Hague: Kluwer, 2000, arts. 10:101–10:111.
 17. Law of the Republic of Azerbaijan on Bankruptcy and Insolvency, 13 June 1997, No. 352-IQ, with amendments. (in Azerbaijani / Müflisləşmə və iflas haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu).
 18. Law of the Republic of Azerbaijan on Mortgage, 15 April 2005, No. 883-IIQ. (in Azerbaijani / İpoteka haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu).

- URL: <https://e-qanun.az/framework/9902> (last access: 15.05.2026)
19. Law of the Republic of Azerbaijan on Movable Property Encumbrance, 02 May 2017, No. 667-VQ. (in Azerbaijani / Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu).
 20. Oğuzman, K.; Seliçi, Ö.; Oktay-Özdemir, S. Property Law. 18th ed. Istanbul: Filiz Kitabevi, 2020, 1024 p. (in Turkish / Eşya Hukuku).
 21. Re Brightlife Ltd [1987] Ch 200. England and Wales High Court, Hoffmann J.
 22. Staudinger, J. von. Commentary on the German Civil Code: §§ 765–778 (Suretyship). Berlin: De Gruyter, 2020, 620 pages. (in German / Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: §§ 765–778 (Bürgschaft)).
 23. Suleimenov, M.K.; Basin, Yu.G. (eds.). Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part): Commentary (Article-by-Article). Almaty, 2000, 382 pages. (in Russian / Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): комментарий (постатейный)).
URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1019750 (last access: 15.05.2026)
 24. Suleimenov, M.K.; Osipov, E.B. Pledge Law: Practical and Educational Manual. 2nd ed., rev. and suppl. Almaty: Adilet Press, 1999, 234 pages. (in Russian / Залоговое право: практическое и учебное пособие).
 25. Sukhanov, E.A. Property Law: A Scientific-Cognitive Essay. Moscow: Statut, 2017, 351 p. (in Russian / *Вещное право: научно-познавательный очерк*).
 26. Turkish Civil Code, 22 November 2001, No. 4721, arts. 850–938. (in Turkish / Türkiye Cumhuriyeti Medeni Kanunu).
URL:
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (last access: 15.05.2026)
 27. UNCITRAL Legislative Guide on Secured Transactions. New York: United Nations, 2010, 322 pages.
 28. Vitryanskiy, V.V. Security for the Performance of Obligations. Moscow: Statut, 2019, 414 pages. (in Russian / *Обеспечение исполнения обязательств*).

LEGAL REGULATION OF PROPRIETARY AND OBLIGATORY SECURITY METHODS IN THE SYSTEM OF CREDIT OBLIGATION ENFORCEMENT

RUFAT GOYUSHOV*

Abstract

This article provides a comprehensive comparative legal analysis of the two fundamental branches of the credit obligation enforcement security system — proprietary or real security methods and obligatory or personal security methods. The relevance of the research is determined by the growing importance of security mechanisms in modern banking and credit relations, where the creditor's need for effective risk reduction must be balanced with the protection of the debtor's and third parties' legal interests. In this context, mortgage, pledge, suretyship and bank guarantee are examined not merely as separate civil law institutions, but as interconnected instruments serving the stability, predictability and efficiency of civil circulation.

The article analyses the legal nature, structural characteristics and practical application of mortgage, pledge, suretyship and bank guarantee institutions through the prism of the civil legislation of the Republic of Azerbaijan and comparative law methodology. Particular attention is paid to such fundamental concepts as the accessory principle, the creditor's priority right, the right of pursuit, the sequence of enforcement, subsidiarity, and the resolution of conflicts between different types of security. The study compares the Azerbaijani legal framework with selected European legal systems, especially German and English law, as well as Turkish law and post-Soviet legal systems, including Russian, Georgian and Kazakhstani approaches. This comparative perspective makes it possible to identify both the advantages and the normative gaps existing in the current Azerbaijani regulation.

The research demonstrates that proprietary security methods, such as mortgage and pledge, are based on the creditor's right over a specific asset and therefore provide a stronger priority position in enforcement and insolvency situations. By contrast, obligatory security methods, such as suretyship and bank guarantee, rely on the personal liability of a third party and create an additional source of payment for the creditor. The article also emphasizes the essential difference between accessory security, where the fate of the security follows the principal obligation, and independent security, where the guarantor's obligation may exist separately from the underlying debt. This distinction is of particular importance in banking practice, international trade and project finance.

* PhD in Law / "De Fendo" Law Office / Member of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan / email: rufat.goyushov@gmail.com

The study reveals that the current legislation does not sufficiently regulate cases where both proprietary and personal securities are applied simultaneously for the same credit obligation. In particular, the sequence of enforcement, the scope of the creditor's freedom of choice, the subsidiary nature of the surety's liability, and the mechanism for resolving collisions between different security instruments remain insufficiently clarified at the normative level. Such uncertainty may strengthen the creditor's procedural position, but at the same time may create disproportional risks for sureties and debtors. The article puts forward specific legislative proposals aimed at eliminating these gaps, including the introduction of clear rules on enforcement priority, the regulation of excessive security, the improvement of transparency in out-of-court enforcement procedures, and the harmonization of bank guarantee rules with international standards. The article concludes that the modernization of the Azerbaijani credit security system in line with comparative and international standards is necessary for strengthening legal certainty, improving the investment environment and ensuring a fair balance between the interests of creditors, debtors and third-party security providers.

Keywords: *credit obligation, proprietary security, mortgage, pledge, suretyship, bank guarantee, accessory principle, subsidiarity, collision, legal regulation.*

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВЕЩНО-ПРАВОВЫХ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННО-ПРАВОВЫХ СПОСОБОВ В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСПОЛНЕНИЯ КРЕДИТНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

РУФАТ ГЕЮШОВ*

Аннотация

В статье в сравнительно-правовой плоскости комплексно исследуются два фундаментальных направления системы обеспечения исполнения кредитных обязательств — вещные, или реальные, и обязательственные, или личные, способы обеспечения. Актуальность темы обусловлена тем, что в современных банковско-кредитных отношениях эффективное обеспечение исполнения обязательств является одним из ключевых условий снижения кредитных рисков, защиты интересов кредитора и поддержания стабильности гражданского оборота. В этом контексте такие институты, как

* Доктор философии в области права / Юридическая фирма «Де Фендо» / Член Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики / email: rufat.goyushov@gmail.com

ипотека, залог, поручительство и банковская гарантия, рассматриваются не изолированно, а как взаимосвязанные правовые механизмы, выполняющие различные экономические и юридические функции.

В статье анализируются правовая природа, структура, особенности применения и практическое значение ипотеки, залога, поручительства и банковской гарантии. Особое внимание уделяется таким фундаментальным категориям, как принцип акцессорности, преимущественное право кредитора, право следования, очередность обращения взыскания, субсидиарность, а также механизм разрешения коллизий между различными видами обеспечения. Исследование проводится на основе гражданского законодательства Азербайджанской Республики, а также в сравнительном аспекте с правовыми системами европейских государств, прежде всего Германии и Англии, правом Турции, а также законодательством постсоветских стран, включая Россию, Грузию и Казахстан. Такой подход позволяет выявить как положительные стороны действующего национального регулирования, так и существующие нормативные пробелы.

Вещно-правовые способы обеспечения, в частности ипотека и залог, характеризуются тем, что право кредитора направлено на конкретное имущество, за счет стоимости которого требование может быть удовлетворено преимущественно перед другими кредиторами. Обязательственно-правовые способы обеспечения, такие как поручительство и банковская гарантия, напротив, основаны на личной имущественной ответственности третьего лица и создают для кредитора дополнительный источник удовлетворения требования. В статье также проводится принципиальное разграничение между акцессорным характером поручительства и самостоятельной, абстрактной природой банковской гарантии. Данное различие имеет существенное значение для банковской практики, международной торговли, проектного финансирования и судебного разрешения споров.

Исследование показывает, что действующее законодательство недостаточно полно регулирует случаи одновременного применения вещных и обязательственных способов обеспечения по одному и тому же кредитному обязательству. В частности, остаются недостаточно определенными вопросы очередности обращения взыскания, пределов свободы выбора кредитора, субсидиарного характера ответственности поручителя, а также порядка разрешения коллизий между различными обеспечительными инструментами. Такая неопределенность может усиливать процессуальные возможности кредитора, однако одновременно создает риск нарушения баланса интересов должника и поручителя. В статье предлагаются конкретные законодательные решения, направленные на устранение указанных пробелов, включая закрепление правил об очередности взыскания, регулирование чрезмерного обеспечения, повышение прозрачности внесудебной реализации предмета залога и ипотеки, а также гармонизацию норм о банковской гарантии с

международными стандартами. В заключение обосновывается необходимость совершенствования системы обеспечения исполнения кредитных обязательств в Азербайджанской Республике с учетом сравнительно-правового опыта и международных подходов, что будет способствовать укреплению правовой определенности, улучшению инвестиционной среды и обеспечению справедливого баланса между интересами кредитора, должника и лиц, предоставляющих обеспечение.

Ключевые слова: *кредитное обязательство, вещное обеспечение, ипотека, залог, поручительство, банковская гарантия, акцессорность, субсидиарность, коллизия, правовое регулирование.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 25.10.2025

Çapa qəbul: 05.06.2026